

UOT 341.96: 347.65

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI TƏCAVÜZÜNÜN BEYNƏLXALQ HÜQUQ MÜSTƏVİSİNDƏ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

R.K.MƏMMƏDOV

Bakı Dövlət Universiteti

Rahim_bdu@mail.ru

Məqalədə Ermənistanın Azərbaycana qarşı otuz ilə yaxın davam edən təcavüzkar siyasətinin tarixi, siyasi və geosiyasi səbəbləri araşdırılır və ona müasir beynəlxalq hüquq müstəvisindən münasibət bildirilir. XIX əsrin birinci yarısından başlayaraq Qərbi Avropa ölkələri, Rusiya və İran Azərbaycanının tarixi ərazilərini erməniləşdirməyə başladılar. Bu işğalçılıq siyasəti XX əsrdə də davam etmiş, nəticədə Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım və müharibə cinayətləri törədilmişdir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü indinin özünə kimi BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təsdiq olunmamışdır. Məqalədə belə bir nəticəyə gəlinir ki, Ermənistan təcavüzə görə beynəlxalq hüquqi məsuliyyət daşmalıdır. Bunun üçün isə beynəlxalq hüquqda kifayət qədər hüquqi əsaslar vardır.

Açar sözlər: geopolitika, beynəlxalq hüquq, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, Xocalı soyqırımı, BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi, *ad hoc* beynəlxalq cinayət tribunalları, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu, BMT Təhlükəsizlik Şurası, təcavüzkar niyyət, təcavüz, beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri, cinayət-hüquqi təqibdən immunitet.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətinin tarixi, geosiyasi və siyasi səbəbləri

Ermənistanın Azərbaycana qarşı otuz ilə yaxın davam edən işğalçılıq siyasətinin və hərbi təcavüzünün geosiyasi və siyasi səbəbləri tarixi baxımdan məqsədli xarakter daşıyan “məkrli maraqların” təmin olunmasından qaynaqlanır. Azərbaycanın geosiyasi anlamda əlverişli coğrafi ərazidə qərar tutması (*Qərbin Şərqə açılan qapısı; Turan birliyinin altın körpüsü – ayrılma mənimdir – R.M*), zəngin təbii resurslara malik olması onu tarixi mövcudluğunun bütün dövrlərində böyük güclərin (dövlətlərin) hədəfinə çevirib. Amerika Birləşmiş Ştatlarının tanınmış dövlət xadimi və prezidenti olmuş Franklin Ruzveltin qeyd etdiyi kimi “siyasətdə heç bir şey təsadüfi deyildir və əgər bu gün bir şeylər olursa, bunun daha öncə incəliklə, məha-

rətlə planlaşdırıldığından tam əmin ola bilərsiniz” (3, 207). Deməli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti və təcavüzü təsadüfi hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Bu, regionda birbaşa maraqları olan güclərin diktəsi əsasında müəyyənləşdirilmiş və istiqamətləndirilmiş siyasətdir və buna stimul verən səbəblərin başlanğıcı isə 200 ildən çox bir tarixi dövrü əhatə edir.

Qərbi Avropada faşist ideologiyasının meydana gəlməsi, dünya üzərində hökmranlıq etmək istəyini dövlət siyasətinin əsas məqsəd və prioritetlərindən birinə çevirməsi Almaniya, Fransa, İngiltərə, İtaliya və bizə qonşu olan Rusiya və İran kimi dövlətləri ərazilər və resurslar uğrunda işğalçı siyasətə sövq etmişdir. Məsələyə geosiyasi müstəvidən nəzər yetirsək onun şahidi ola bilərik ki, dünyanın təbii resurs baxımından ən zəngin əraziləri iki qitənin kəsişməsində yerləşən və Azərbaycanın da daxil olduğu ərazilərdir, yəni qızıl ayparadır (*rimlənd*). Yuxarıda qeyd olunan dövlətlər özlərinin siyasi, iqtisadi və geosiyasi maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə “*parçala, hökmranlıq et*” prinsipini əldə rəhbər tutaraq işğalçılıq və müstəmləkəçilik siyasətini həyata keçirmiş, nəticədə əlverişli coğrafi vəziyyətə və zəngin təbii resurslara malik olan xalqların ərazilərinin ilhaqına, yəni işğal etdikləri ərazilərin hüquqi cəhətdən öz əraziləri kimi rəsmiləşdirilməsinə nail olmuşdurlar. Bu məqsədli siyasətdə həmin dövlətlər Şərqi xristian əhalisindən, xüsusən də ümumi dövlətçilik ənənəsindən, mədəniyyətdən, sivil dəyərlərdən uzaq olan, kiminsə kölgəsində yaşamağa üstünlük verən və ideal köləlik psixologiyasının daşıyıcısı olan erməni etnosundan məharətlə istifadə etmişdirlər. XVII-XVIII yüzilliklərdən başlayaraq Avropa dövlətlərinin Osmanlı imperatorluğu və Səfəvi dövlətinin, həmçinin Şərqi digər islam dövlətlərinin torpaqlarını ələ keçirmək üçün fəal siyasət yürütməsi tarixini araşdıran tədqiqatçı alim Atamoğlan Məmmədli öz əsərində qeyd edir ki, müsəlman dövlətlərinin daxili işlərinə müdaxilə etmək üçün həmin dövlətlər bu bölgələrdə məskunlaşmış xristianların, xüsusilə də daxildə pozuculuq və təxribatçılıq əməlləri törətmək üçün ermənilərin yardımına bel bağlayırdılar. Əslində xristianlara yardım edilməsi məsələsi onlar üçün bir bəhanə olmuşdu (6, 110). Osmanlının yüzillər boyu Orta Doğu və Avropada hökmranlıq etməsi, 1453-cü ildə Konstantinapolun fəthi qərb ölkələri tərəfindən həzm olunmayan bir tikəyə çevrilmişdi və təbii ki, bunun qisasının alınması nə qədər aralarında hərbi-siyasi çəkişmələr olsa da, həmin ölkələri Osmanlıya qarşı birgə mübarizə aparmalarına maneə olmamış və sonda öz məqsədlərinə nail olmuşdurlar. Əlbəttə ki, bu prosesdə onlara xristianlar və ermənilər yaxından köməklik etmişdir. Diplomatiya tarixinin məşhur simalarından olan Henri Kissincer “Dünya nizamı” (*World order*) kitabında vurğulayır ki, daxili təlatümlərdən lərzəyə gələn Osmanlı imperiyasını qərb fəvqəldövlətləri, rus çarı I Nikolayın təbirincə desək, “Avropanın naxoş adamı” kimi qavrayırdı. Məhz bunun nəticəsi idi ki, XIX əsrin sonlarında

Osmanlı imperiyası Avropa qüvvələri balansına Vestfal beynəlxalq nizaminin “daxil olmağa izin verilmiş” iştirakçısı qismində yox, öz taleyini idarə etmək halında olmayan, taqətdən düşən dövlət kimi, yeni tarazlıq formalaşdırılarda lazım gələcək “ballast” qismində qoşulmuşdu – ancaq bu “ballasta” tamhüquqlu tərəfdaş statusu düşmürdü (5, 112).

Türkə və türk dünyasına, bütövlükdə isə islama olan nifrət özünün məkan-ərazi sferasını genişləndirərək məqsədli şəkildə Azərbaycan türklərinin, tatarların, kürdlərin, talışların, ləzgilərin, avarların, tatların, udinlərin, yəhudilərin və başqa yerli xalqların min illər boyu yaşamış olduğu tarixi ərazilərə sıçramış, son nəticədə regionun sabit durumu pozulmuş, milli-etnik zəmində münaqişələrə rəvac verilmişdir. Tarixi faktlar sübut edir ki, Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, kimliyini, özünüdərkini məhv edilməsində, onun ərazisinin işğalında, təbii resurslarının əlindən alınmasında qərb ölkələri ilə yanaşı Rusiya və İranın siyasi dairələrinin xəyanətkar rolu böyük olmuşdur. Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazı, xüsusən də Azərbaycanı özünün geosiyasi maraq təsirinə salarkən “erməni kartından” məharətlə istifadə etmişdir. XVIII əsrin sonları və XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ermənilərin İrandan, Suriyadan, Balkanlardan, Şərqi Anadoludan və digər ölkələrdən Azərbaycan türklərinin əzəli torpaqlarına, xüsusən də Qarabağın daha münbit dağlıq hissələrinə köçürülməsinə başlanılmışdır. Ermənilərin kütləvi şəkildə Qarabağda yerləşdirilməsi 1813-cü il Gülüstan və 1828-ci il Türkmənçay müqavilələrindən sonra daha geniş vüsət almışdır. Məqsədli köçürülmənin məntiqi nəticəsi isə azərbaycanlıların öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşməsinə, ermənilərin isə bu prosesdə birbaşa maraqları olan dövlətlərin siyasi-hərbi dəstəyinə arxalanaraq sahib olduqları ərazilərdə siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəmlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Hələ bu azmış kimi 1836-cı ildə Rus imperatorunun müvafiq fərmanı ilə Eçmiədzin – erməni Qriqorian kilsəsinə siyasi proseslərə müdaxilə etmək, bu proseslərdə iştirak etmək imkanı verilmiş və beləliklə də Eçmiədzin kilsəsi Cənubi Qafqazın Vatikanına çevrilmişdi. Əlbəttə ki, bu müstəvidə ən çox zərər çəkən yerli əhali idi. Məhz həmin dövrdən başlayaraq, azərbaycanlılar öz əzəli dədə-baba yurdlarından, xüsusən də Qərbi Azərbaycandan Türkiyəyə, Naxçıvana və Şimali Azərbaycan istiqamətinə köçməyə məcbur olublar. Bu proseslərin tarixi araşdırma baxımından hansı vəziyyətdə olmasına varmadan onu qeyd edə bilərik ki, artıq XIX əsrdən başlayaraq Rusiya imperiyasının dəstəyi ilə ermənilər azərbaycanlılara qarşı siyasi, iqtisadi, mədəni, tarixi, həm də bioloji soyqırım aktlarına start vermişdi və sonrakı dövrlərdə də bu daha təhlükəli fazaya keçmişdir. İran isə bu məkrli siyasətdən böyük bir qazanc əldə etmiş və tarixi torpaqlarımızın əhəmiyyətli hissəsinə yiyələnmişdir.

Azərbaycan ərazilərinin erməniləşdirilməsi prosesi XX əsrdə də davam etmiş və 1918-ci ildən isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiası və əsassız tələbi sonda onların qalibiyyəti ilə nəticələnmişdir. 29 may 1918-ci ildə Batum görüşündə ADR İrəvan və Eçmiədzin qəzalarını ermənilərin Qarabağın dağlıq hissəsi və müasir Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisinə olan iddialarından əl çəkmək şərti ilə Ermənistanla güzəştə getmişdi. Göyçə gölü iki dövlət arasında sərhəd zonaya çevrilmiş, gölün şərq hissəsi Göyçə dairəsi adı ilə ADR tərkibində qalmışdı.

Sovet dönməsində Ermənistanın Qarabağın dağlıq hissəsinə olan müasir ərazi iddiaları öz başlanğıcını 1923-cü ildən götürür. Belə ki, məhz həmin il Şuşa, Cavanşir və Qaryagin-Cəbrayıl qəzalarının dağlıq ərazilərində DQMV yaradılmışdır. Məhz həmin dövrdə Sovet Ermənistanında, xüsusən də Zəngəzur mahalında və digər bölgələrdə milyonlarla kompakt yaşayan azərbaycanlılara (XX əsrin 50-ci illərinə qədər Ermənistanın ümumi əhəlisinin 50%-dən çoxu azərbaycan türkləri olub) hər hansı muxtariyyətin verilməməsinə göz yumularaq, bunun əksinə Qarabağın dağlıq hissəsində ermənilərə muxtariyyətin verilməsi, ermənilərin gələcək məkrli məqsədlərinə siyasi-hüquqi imkan üçün bir zəmin, azərbaycan xalqına qarşı isə bir xəyanət idi. Təbii ki, bu xəyanətdə də SSRİ-in siyasi dairələrinin *türkə nifrət* kimi gizli və xəbis münasibəti istisna edilmir. 1921-ci ildə Zəngəzurun, 1929-cu ildə Mehri rayonuna aid olan üç kəndin, Qazax rayonunun dağlıq hissəsinin və Dilican ərazisinin Ermənistanla verilməsi ilə həmin dövlətin Azərbaycana olan əsassız ərazi iddiasının birinci fazası başa çatmış və nəticədə 1919-1929-cu illərin zaman kəsiyində 27599 kv/km ərazimizi itirmişik (4, 23).

Ən nəhayət, XX əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq DQMV-nin siyasi ekspansiyasına can atan Ermənistan silahlı təcavüzü nəticəsində nəinki, həmin muxtar qurumun, həmçinin ona bitişik olan yeddi inzibati rayonun ərazisini işğal etdi və bu işğal olunmuş ərazilərin hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilməsinə pərdəli şəkildə *“xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququ”* müstəvisindən bəraət vermək kimi siyasət yürütməyə başladı və bu işğalçılıq siyasəti regionda birbaşa marağı olan dövlətlər tərəfindən istər açıq, istərsə də gizli şəkildə dəstəkləndi və indinin özündə də dəstəklənməkdədir. Daha dəqiq vurğulasaq, Ermənistanın və onu bütün parametrlər üzrə dəstəkləyən dövlətlərin siyasətində *“Türk düşmənçiliyi”* müəyyən edici faktordur. Öz növbəsində, Ermənistanın daimi olaraq *“kiminsə qoltuğuna sığınmaq”* kimi istəkdə olması etnik-konfessional vəziyyət baxımından ermənilərin ciddi çatışmazlığı kimi dəyərləndirilə bilər. Belə ki, ermənilərdən fərqli olaraq bizim milli şüurumuzda, əxlaqımızda, psixologiyamızda yaşamaq uğrunda mübarizə, məhv olmaq kimi cılız stereotiplər yoxdur. Ermənilərin qeyri-xristian mühitdə yaşaması, daha doğrusu, onların tarixi-məkan baxımından yad olan müsəlman ərazilərdə gəlib məskunlaşmaları, onlarda

“*düşmən ətrafla əhatələnən və məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşən unikal kiçik etnos*” stereotipi formalaşdırıb. Bu həqiqət nə qədər ermənilərin özləri və onların havadarları tərəfindən təkzib edilsə də, - lakin bu bir aksiomadır, aksiomanın isə sübuta ehtiyacı yoxdur. Bu fakt həm 1988-ci ilə qədər Qərbi Azərbaycanda, həm də ondan sonra İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər işğal altında olmuş ərazilərimizdə ermənilər tərəfindən törədilən qeyri-insani əməllər fonunda bir daha öz təsdiqini tapmışdır. Ermənilərin gəlib məskunlaşdığı ərazinin köklü xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinə, tarixi-mədəni abidələrinə sayğısızlıq etməsi və bu azmış kimi həmin dəyərləri özünüküləşdirməsi onların cılız mədəniyyətə malik olmasına sübutdur.

Yuxarıda qeyd olunan faktlara əsaslanaraq belə bir fikir söyləyə bilərik ki, 200 ilə yaxın bir dövr ərzində tarixi Azərbaycan ərazisi xarici dövlətlərin və onların dəstəyi və havadarlığı ilə erməni ekspansiyasının bütün növlərinə məruz qalmışdır: *birincisi*, Azərbaycanın tarixi ərazisi işğal hədəfinə çevrilmiş və artıq XIX əsrin birinci yarısında onun ərazisi iki yerə parçalanaraq Şimali Azərbaycan Rusiya, Cənubi Azərbaycan isə İran tərəfindən işğal edilmişdir. Bu işğalçılıq siyasəti XX əsrin ilk illərində də davam etmiş və bu prosesdə “erməni amili” siyasi alət rolunu oynamışdır. Belə ki, bu gün Qərbi Azərbaycan kimi tanınan tarixi torpaqlarımız Rusiyanın, İranın və bəzi Avropa ölkələrinin basqısı və hərbi dəstəyinə arxalanmaqla Ermənistan tərəfindən zəbt edilmişdi. Müasir dövrdə isə Qarabağ və ətraf bölgələrin Ermənistan tərəfindən işğalı və həmin ərazilərdə yaşayan azərbaycanlı dinc mülki əhalinin köçkün vəziyyətinə düşməsi Azərbaycanı təcavüzə məruz qalmış dövlətlərdən birinə çevirmişdir; *ikincisi*, tarixi Azərbaycan ərazilərinin erməniləşdirilməsi prosesinin diplomatik qaydada rəsmiləşdirilməsi. Batum danışıqlarında İrəvan və Eçmiədzin qəzalarını ermənilərin Qarabağın dağlıq hissəsi və müasir Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisinə olan iddialarından əl çəkmək şərti ilə Ermənistana güzəştə gedilməsi ekspansiyanın bu tipinə bariz nümunədir; *üçüncüsü*, qanunsuz məskunlaşdırma; bu ekspansiya növü Qarabağın və ona bitişik olan ətraf rayonların işğalından sonra Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin prioritetinə çevrilib, belə ki, bu ölkənin hərbi-siyasi dairələri Livandan, Suriyadan, Ermənistanın özündən və başqa dövlətlərdən erməniləri və digərlərini müəyyən təminatların verilməsi qarşılığında işğal altında saxladığı ərazilərdə qanunsuz yerləşdirmə həyata keçirmişdir, baxmayaraq ki, bu akt həm beynəlxalq hüquqa, həm də AR-in Cinayət Məcəlləsinə görə müharibə cinayəti hesab olunur.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü: beynəlxalq hüququn yus cogens prinsiplərinin və normalarının kobud pozuntusu kimi

BMT Baş Assambleyasının 14 dekabr 1974-cü ildə XXIX sessiyasında qəbul etdiyi “Təcavüzün tərifi” haqqında Qətnamənin 1-ci maddəsinə

görə *təcavüz* – bir dövlətin digər dövlətin suverenliyi, ərazi toxunulmazlığı və siyasi müstəqilliyinə qarşı və ya BMT Nizamnaməsinə uyğun olmayan hər hansı başqa tərzdə silahlı qüvvə tətbiq etməsidir (9, 200). BMT Nizamnaməsində isə vurğulanır ki, sülhə təhlükə, sülhün pozulması və təcavüz aktları ilə bağlı müvafiq tədbirlərin görülməsi vəzifəsi dövlətlərin adından BMT Təhlükəsizlik Şurasının (*bundan sonra - TŞ*) üzərinə qoyulub və onun qəbul etdiyi qərarların icrası məcburi xarakter daşıyır (2, 13). 1993-cü ildə BMT TŞ Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərindən qeyd-şərtsiz çıxmasını tələb edən dörd qətnamə (822, 853, 874, 884) qəbul etmişdir. Əgər BMT TŞ qətnamələrinin icrası məcburidirsə, o zaman Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri ilə bağlı qəbul edilən məlum dörd qətnamə nə üçün işğalçı Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilmədi və bunun üçün hansısa hüquqi və siyasi maneələr mövcud idi?

Məsələyə beynəlxalq hüquq, o cümlədən təcavüz aktlarının qiymətləndirilməsi üzrə BMT TŞ-nin praktikası müstəvisindən yanaşsaq onun şahidi oluruq ki, TŞ tərəfindən silahlı qüvvələrin tətbiqinin (1974-cü il Qətnaməsinə istinadən) konkret hallarının təcavüz aktı kimi qiymətləndirilməsi zamanı bu orqan: *birincilik, hərəkətin təhlükəliliyi və təcavüzkar niyyət* kimi üç meyarı nəzərə alır.

Ermənistanın silahlı qüvvələri *birinci olaraq* Azərbaycan ərazisinə təcavüz etmiş və bununla da beynəlxalq hüququn *yus cogens* (mübahisə olunmayan hüquq) normaları, xüsusən - güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələnmək, sərhədlərin toxunulmazlığı və ərazi bütövlüyü kimi əsas prinsipləri kobud surətdə pozulmuşdur. *Hərəkətin təhlükəlilik* (edilmiş qəsdin) meyarına gəldikdə, Ermənistanın 1988-ci ildən başlayaraq 2020-ci ilin noyabrına qədər Azərbaycana qarşı davam edən təcavüzü, işğalçılıq siyasəti, törətdiyi vəhşiliklər (məsələn, Xocalı soyqırımı) dövlətimizi milyardlarla ölçülən zərəmə məruz qoyub. Ermənistanın yürütdüyü işğalçılıq siyasəti isə onun *təcavüzkar niyyətindən* doğan dövlət siyasətidir. Təcavüzkar niyyətin müəyyən edilməsi prinsip etibarilə TŞ-nin qərarına əsaslı surətdə təsir göstərən mühüm meyardır. Dövlətin təcavüzkar niyyətinin təsdiqi həmin dövlətin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətini, təcavüzkar niyyəti reallaşdıran dövlətin yüksəkvəzifəli şəxsləri üçün isə fərdi beynəlxalq cinayət məsuliyyəti doğurur. Əfsuslar olsun ki, BMT TŞ-nin məlum qətnamələrində Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınmaması onun siyasi və hərbi rəhbərliyini cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək imkanından kənar qoymuşdur. Baxmayaraq ki, həmin məlum qətnamələrdə (822, 853, 874, 884) münaqişənin həllinə dair atılacaq hüquqi və siyasi addımların beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə, ATƏT-in və digər beynəlxalq təşkilatların müvafiq sənəd və qərarlarına əsaslanmaqla həyata keçirilməsinin vacibliyi qeyd olunub. Daha konkret BMT TŞ-nin müvafiq qətnamələrində *sub-*

yekt müəyyənliyi, yəni Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi təsdiqi imperativ şəkildə bəyan olunmamışdır. Təbii ki, buna siyasi amillər və maraqlar birbaşa təsir etmişdir. Məsələn, qətnamələrin qəbuluna qədər Ermənistanın siyasi təbliğat maşınının Azərbaycan əleyhinə həyata keçirdiyi fəaliyyət və bunun müqabilində aparıcı dövlətlərin təcavüzkar Ermənistanı dəstəkləməsi.

Siyasi səbəblərə gəldikdə isə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı otuz ilə yaxın təcavüzünün davam etməsində, bu azmış kimi yeni ərazilərin işğalına şəraitin yaradılmasında, habelə siyasi və geosiyasi maraqlara hesablanmaqla münaqişənin dondurulmasına yönəlik *status-kvo* vəziyyətinin bərqərar edilməsində, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilməsinə cəhd etməsinə zəmin yaradılmasında TŞ-nin daimi üzvləri (xüsusən, Rusiya və Fransanın Ermənistanı açıq şəkildə dəstəkləməsi, baxmayaraq ki, onlar ATƏT-in Minsk qrupunda həmsədr statusuna malik idilər; ABŞ və Böyük Britaniyanın ikili standart sərgiləməsi; Çinin müəmmalı mövqeyi), ATƏT-in Minsk qrupu, bütövlükdə isə BMT günahkar idi.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları və sonda Azərbaycan ərazilərinin işğal olunması BMT Nizamnaməsinin 34-cü maddəsinə görə beynəlxalq ixtilafa gətirib çıxara bilən və ya beynəlxalq mübahisəyə səbəb ola bilən mübahisə olduğu halda, onu universal tənzimləmə formatından - yəni BMT sistemində bərqərar olan həll mexanizmindən çıxararaq regional formata – ATƏT çərçivəsinə salınması yeni müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan dövlətinə, onun suverenliyinə və xalqına qarşı bir xəyanət idi. Halbuki, ATƏT 1975-ci ildən kağız üzərində adı xatırlanan Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin təşkilata transformasiyasının məhsulu idi. Bu azmış kimi ATƏT çərçivəsində münaqişənin dinc yolla həllinə hesablanmış və üç dövlətin - ABŞ, Rusiya və Fransanın həmsədrliyi ilə Minsk qrupunun yaradılması və indiyə kimi (*post münaqişə halı nəzərdə tutulur*) bu problemin həllinə dair heç bir iş görməməsi Ermənistanın yenidən ərazilərimizi işğal etmək kimi xam xəyallara düşməsinə zəmin yaratmışdır. Elə bu yerdə onu qeyd edək ki, AR Prezidenti, müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev BMT, Avropa Şurası, ATƏT, Qoşulmama Hərəkatı və bu kimi beynəlxalq təşkilatlarda çıxışlarında Minsk formatında münaqişənin həllinin səmərəsiz olması, problemə ikili standartlar müstəvisində münasibətin sərgilənməsini dəfələrlə beynəlxalq birliyin diqqətinə çatdırmışdır. Beynəlxalq hüquq isə dövlətlər arasında baş verən münaqişələrin həllini beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas şərtlərindən biri hesab edir.

Sual yaranır: Ermənistanın Azərbaycanın işğal etdiyi ərazilərindən qeyd-şərtsiz çıxması ilə bağlı dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən edilən cəhdləri və söyləri səmərəsiz idisə (biz bunun səmərəsiz olduğunun şahidi olduq), beynəlxalq hüquq belə olan halda dövlətə hansı hüquqi imkanı təqdim edir və ona yol verir? Bu hüquqi imkan BMT Nizamnaməsinin

51-ci maddəsində dövlətlərə ünvanlanmış “*özünümüdafiə hüququ*”- dur. Bu hüquq beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək prinsipinin normativ məzmunundan doğur. Prinsip müəyyən edir ki, özünümüdafiə hüququ zəruri hallarda istifadə olunmalı, həyata keçirilən tədbirlərə mütənasib olmalı və bu tədbirlər təcavüz üçün müəyyən olunan çərçivələrdən kənara çıxmamalıdır (10, 67-68). 27 sentyabr 2020-ci ildə Ermənistanın işğalçı qüvvələri tərəfindən aktivləşdirilən hərbi əməliyyatlara adekvat cavab vermək, işğal olunmuş ərazilərimizi işğaldan azad etmək və ərazi bütövlüyümüzü bərpa etmək üzrə AR Silahlı Qüvvələrinin həyata keçirdiyi hərbi-müdafiə əməliyyatları güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək prinsipinin normativ məzmunundan doğan və özünümüdafiə qaydasında zəruri tədbirlərin görülməsi ilə şərtlənmiş bir addım idi. Başqa sözlə, beynəlxalq hüququn bu prinsipi onu ehtiva edir ki, dövlət özünümüdafiə hüququna istinad etməklə öz ərazi bütövlüyünü, suverenliyini və təhlükəsizliyini təmin edə bilər. Məhz 2020-ci ildə Azərbaycanın həmin hüquqdan yararlanması üçün iki səbəb var idi: *birincisi*, BMT və ATƏT-in Ermənistanı sülhə məcbur etmək iqtidarına malik olmaması və ya bunu siyasi mülahizələr ucbatından istəməməsi; *ikincisi*, Ermənistanın öz təcavüzkar siyasətindən əl çəkməməsi. O ki qaldı, dövlətimiz tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə, bu tədbirlər təcavüz üçün müəyyən olunan çərçivələrdən kənara çıxmamaq şərti ilə reallaşdırılmışdır. Azərbaycanın rəşadətli Silahlı Qüvvələri müzəffər Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi ilə 44 günlük bir zaman kəsiyində beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini, BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsini, BMT TŞ-nin müvafiq qətnamələrini əldə rəhbər tutaraq otuz illik erməni işğalına son qoydu və Ermənistanı 2020-ci il noyabrın 10-da kapitulyasiya aktını imzalamağa məcbur etdi.

Ermənistanın məğlubiyyəti ilə nəticələn və otuz ilə yaxın davam edən işğala son qoyulması beynəlxalq hüquqa yeni düzəm gətirmiş oldu: *birincisi*, beynəlxalq hüquq tarixində ilk dəfə olaraq bir dövlət öz qüvvəsi gücünə BMT TŞ qətnamələrinin icrasını təmin etdi, baxmayaraq ki, bu ana qədər BMT TŞ qətnamələri yalnız həmin orqanın özü tərəfindən icra edilmişdir; *ikincisi*, Azərbaycan öz ərazilərini işğaldan azad etməklə dünyaya sübut etdi ki, o, regionda sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasında maraqlı dövlətdir və onun xarici siyasət prioritetlərindən biri, nəinki Cənubi Qafqaz regionunda, bütövlükdə isə bütün dünyada siyasi-iqtisadi sabitliyə dəstək vermək və onu təşviq etməkdən ibarətdir; *üçüncüsü*, ordumuzun Ermənistanın işğalçı silahlı qüvvələrini darmadağın etməsi regionda vəziyyətin köklü şəkildə dəyişməsinə zəmin yaratmış, işğal faktı aradan qalxmış, regionda müharibənin ərazi baxımından arealının genişlənməsi mümkünlüyü minimuma endirilmiş və beləliklə regiona münasibətdə mövcud olan siyasi və geosiyasi maraqlar müstəvisində yeni yanaşmalar meydana gəl-

məyə başlamışdı. Məsələn, Zəngəzur dəhlizinin açılmasında Rusiya, Çin, Pakistan, Böyük Britaniya, İtaliya və bu kimi başqa Qərbi Avropa dövlətlərinin maraqlı olması buna bariz nümunədir. Düzdür, İran kimi qeyri-konstruktiv xarici siyasət sərgiliyən ölkələrin bu layihənin reallaşmasına hər vasitə ilə maneə törətməsi də diqqətdən kənar qalmamalıdır. Bununla belə, regionun iqtisadi baxımdan çiçəklənməsində maraqlı olan Azərbaycan “*üç üstəgəl üç*” formatında region ölkələrinin nəhəng iqtisadi layihələrə cəlb edilməsini özünün xarici iqtisadi siyasətinin prioriteti kimi diqqətdə saxlayır. Zəngəzur dəhlizi öz ərazi imkanına görə regional iqtisadi layihə kimi nəzərdən keçirilsə də, o, özünün coğrafi əlverişliliyinə görə Şərqi Qərbə yaxınlaşdıran meqa layihədir. Bu layihənin əhəmiyyəti və proqnozlaşdırılan səmərəliliyi dəfələrlə Avropa İttifaqı çərçivəsində, o cümlədən Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının üzv dövlətlərinin Səmərqənddə keçirilmiş tədbirlərdə xüsusi vurğulanmış və dəyərləndirilmişdir. Başqa sözlə desək, Qafqazda yeni iqtisadi, siyasi və hüquqi əməkdaşlığa zəmin yaratmış Azərbaycanın xarici siyasət prioritetləri dünyanın hüquqi və siyasi düzəminə yeni çalarlar gətirmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, bu gün əksəriyyət dünyə ölkələri Azərbaycanla yaxın dostluq münasibətlərinin qurulmasında, ölkəmizdə həyata keçirilən quruculuq işlərində iştirakda maraqlıdırlar. Türkiyə, Özbəkistan, Pakistan, Böyük Britaniya, İtaliya kimi dost ölkələrin müharibədən sonra Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində bərpa quruculuq işlərində iştirakda maraqlı olması Azərbaycanın xarici partnyorlarla işləmək bacarığı ilə və ölkədə xarici investorlar üçün siyasi, iqtisadi və hüquqi baxımdan yaradılan əlverişli şəraitlə bağlıdır.

Ermənistanın Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi beynəlxalq cinayətlər

Ermənilər və onların havadarlarının torpaqlarımızı zəbt etməsi həm də xalqımıza qarşı törədilən amansız və kütləvi cinayətlərlə də müşayiət olunmuş, yüz minlərlə günahsız vətəndaşlarımız qətlə yetirilmişdir. Ermənilərin Azərbaycan xalqına olan nifrəti keçən əsrin ilk onilliklərində daha mütəşəkkil və sistematik xarakter almış, bütövlükdə Azərbaycanın bütün bölgələrini əhatə etmişdir. 1905-ci ildən başlayaraq erməni daşnakları rusların hərbi-siyasi dəstəyi ilə Azərbaycan xalqına (türklərə, yəhudilərə, tatarlara, kürdlərə, avarlara, ləzgilərə, talışlara və b.) qarşı misli görünməyən cinayətlər törətmiş, əfsuslar olsun ki, bu əməllərlə bağlı faktlar və sübutlar, xalqın haqq səsi uzun müddət bolşevik siyasi dairələri tərəfindən ört-basdır edilmiş və hətta “*sovet adamı*” adı altında azərbaycanlıları ermənilərə “qardaş” deməyə məcbur etmişlər. Ən nəhayət, XX əsrin sonlarına yaxın keçmiş SSRİ-də baş verən proseslər Ermənistanın Azərbaycana yenidən ərazi iddiaları etməsinə zəmin yaratdı və bu təcavüzkar niyyətin reallaşmasında

Moskvanın hərbi-siyasi dairələri və Qarabağda yaşayan ermənilər mühüm rol oynadılar.

Xalqımıza qarşı həyata keçirilən təcavüzkar və işğalçılıq siyasətin başlanğıcı 1990-cı il 20 yanvar hadisəsindən başlayaraq Xocalı soyqırımının törədilməsi və ərazimizin 20 %-nin işğal edilməsi ilə tamamlanmış oldu. 20 yanvar faciəsi xalqımızın müstəqilliyinin və suverenliyinin elə beşikdəcə boğulmasına yönəlik məkrli siyasətin, daha doğrusu *soyqırım siyasətinin* tərkib hissəsi idi. Yeri düşmüşkən onu qeyd edək ki, 1990-cı ilin noyabrın 20-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sessiyasında Ümum-milli lider Heydər Əliyev 20 yanvar faciəsini Azərbaycan xalqının suveren hüquqlarına qəsd edən hərbi təcavüz kimi qiymətləndirib.

Xocalı soyqırımı Ermənistan və onun havadarlarının, daha dəqiq vurğulasaq, bu regionda öz geosiyasi maraqlarını təmin etmək niyyətində olan qüvvələrin Azərbaycana qarşı 200 ilə yaxın bir dövrü əhatə edən düşünülmüş və məqsədli xarakter daşıyan işğalçılıq siyasətinin tərkib hissəsidir. Xocalı soyqırımına qədər Azərbaycanın Ermənistanla həmsərhəd Qazax rayonunun Bağanis Ayrım kəndinin, keçmiş Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan İmarət Qərvənd, Axullu, Tuğ, Xocavənd, Cəmilli, Nəbilər, Meşəli, Malıbəyli, Qaradağlı kəndlərinin, Xocalı faciəsindən təqribən ay yarım sonra Kəlbəcər rayonunun Ağdaban kəndinin işğalı zamanı həmin yaşayış məntəqələri əhalisinin bir hissəsi qabaqcadan hazırlanmış plan əsasında, soyqırım niyyəti ilə xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdir. Xocalı şəhərində dinc əhalinin vəhşicəsinə kütləvi qırğını isə daha məkrli məqsədə hesablanmış siyasətə söykənmişdi. Bu məqsəd öz dədə-baba torpaqlarını düşməndən, onun işğalından qorumaq üçün ayağa qalxmış xalqımızı sarsıtmaq və onun mübarizə əzmini qırmaq niyyəti ilə törədilmişdir.

Xocalıda törədilmiş cinayətlərin xarakteri və miqyası, daha dəqiq ifadə etsək, bu soyqırım aktı BMT Baş Assambleyasının 260 (III) sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilmiş 1948-ci il *Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsində* ifadə olunmuş tərifi tam uyğun gəldiyini sübut edir. Həmin Konvensiyanın 2-ci maddəsində soyqırım – *qadağan olunmuş əməli və niyyəti* özündə ifadə etməklə hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədi ilə törədilən beynəlxalq cinayət hesab edilir. Soyqırım cinayəti müəyyən insan qruplarının yaşamaq hüququnu inkar edən, bu qrup nümayəndələrinin dehumanizasiyasını (məsələn, onları heyvanlarla, xəstəliklərlə eyniləşdirmək və s.) siyasi ideologiya səviyyəsinə çatdıran dövlət siyasəti ilə əlaqədar olduğu üçün bu cinayət beynəlxalq məhkəmə praktikasında (RBCT Ruandanın keçmiş baş naziri Kambandanın mühakiməsi zamanı öz qərarında) cinayətlərin cinayəti kimi xarakterizə olunur (11, 16).

Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə və siyasi müstəqilliyinə qarşı yürütdüyü işğalçılıq siyasəti *ipso facto* təcavüzə sübutdur. Beynəlxalq hüquqda təcavüz qanunsuz güc tətbiqetmənin ən ciddi və təhlükəli forması olduğuna və özünün katastrofik nəticələrinə görə ən ağır beynəlxalq cinayətlərdən biri hesab olunur. Qeyd edək ki, bu əməlin beynəlxalq cinayət statusu və beynəlxalq fərdi cinayət məsuliyyəti doğurması beynəlxalq adət hüququndan irəli gəlir. Təcavüz cinayətini təsbit edən normaların beynəlxalq adət hüququnun tərkib hissəsi kimi tanınmasında 27 avqust 1928-ci il Paris müqaviləsinin (Brian-Kelloq Paktının), BMT Nizamnaməsinin (2-ci mad, 4-cü b.), BMT Baş Assambleyasının təcavüzün tərifi haqqında 1974-cü il 14 dekabr tarixli Qətnaməsinin, Nürnberq Tribunalının Nizamnaməsinin (6-cı mad.) və onun qərarlarının, Beynəlxalq Məhkəmənin qərarlarının (məs., *Nikaraqua ABŞ-a qarşı iş üzrə 1986-cı il tarixli Qərarı*), Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər Məcəlləsi Layihəsinin (16-cı mad), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunun (8-bis mad), təcavüz cinayətinin anlayışına və onun tərkib elementlərinin müəyyən edilməsinə dair Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin iştirakçı-dövlətlərinin Assambleyasının 2010-cu il tarixli Kampala Konfransının yekun aktının və milli hüquq aktlarının böyük rolu vardır. Bütün bunlara rəğmən, müasir beynəlxalq hüquqda təcavüzün təkmil hüquqi qadağaları tam işlənib hazırlanmamışdır. Bu isə BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən siyasi mülahizələrə əsaslanmaqla konkret təcavüz aktlarının təsdiqində ədalətsizliyə zəmin yaradır, nəticədə təcavüz edən dövlət beynəlxalq hüquqi məsuliyyətdən kənarda qalır. Necə ki, bu gün Ermənistan təcavüzkar dövlət kimi tanınmır.

Ermənistanın təcavüzü nəticəsində beynəlxalq humanitar hüquq normaları da ciddi şəkildə pozulmuşdur. Bunu xatırlamaq kifayətdir ki, 44 günlük davam edən müharibə zamanı Ermənistanın silahlı qüvvələri müharibənin qanun və adətləri haqqında 1907-ci il Haaqa Konvensiyalarının, müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının, Hədsiz zərərli sayıla bilən və ya seçimsiz nəticələrə malik ola bilən müəyyən adi silah növlərinin istifadəsinə qoyulan qadağalar və ya məhdudiasmalar haqqında 1980-ci il Konvensiyasının və ona edilmiş əlavə Protokollarla (Aşkar edilməyən qəlpələr haqqında I Protokol; Minaların, mina-tələlərin və digər qurğuların tətbiqinə qoyulan qadağalar və ya məhdudiasmalar haqqında II Protokol; Yandırıcı silahların tətbiqinə qoyulan qadağalar və məhdudiasmalar haqqında III Protokol; Daimi korluq yaradan lazer silahlarının verilməsi və tətbiq edilməsinin qadağan edilməsi haqqında IV Protokol; Müharibənin partlayıcı təhlükəli qalıqları ilə mübarizə üzrə V Protokol), o cümlədən 1997-ci il Piyadalara qarşı minaların tətbiqi, ehtiyata yığılması, istehsalı və verilməsinin qadağan edilməsi haqqında Ottava Konvensiyası və d. beynəlxalq müqavilələrin tələblərini ciddi və kobud şəkildə

pozaraq müharibə cinayətləri törətmişdir. Hərbi əməliyyatlar zamanı Gəncədə, Tərtərdə, Bərdədə mülki əhalinin və mülki obyektlərin raket atəsinə tutulması və bombalanması Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusunun 8-ci, AR CM-in 116-cı maddələrinə əsasən müharibə cinayəti hesab edilir.

Ermənistanın təzavüzü ölkəmizin ekosisteminə də ciddi zərər vurmuşdur. Belə ki, işğalçı dövlət işğal etdiyi ərazilərimizin təbii sərvətlərini talan etmiş, münbit torpaqların səhrələşməsinə həyata keçirmiş, əhalini su ehtiyatlarından məhrum etməklə insanlığa yaraşmayan əməllərə imza atmışdır. Bundan başqa, əksəriyyət Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına xidmət edən Bakı-Tiflis-Ceyhan neft kəmərinin partladılmasına da cəhd etmişdir. Təbii ki, bu əməllərin beynəlxalq cinayət statusu heç kim tərəfindən inkar oluna bilməz.

Beynəlxalq və milli məhkəmələrdə Ermənistanın beynəlxalq cinayətlərinin mühakiməsi perspektivləri

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq vurğulanır ki, post-münaqişə dövründə ən mühüm məsələlərdən biri həm siyasi, həm də cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə kontekstində Ermənistanın təcavüzü, Xocalı soyqırımı və digər beynəlxalq cinayətlərinə görə mühakimə perspektivləri nəzərdən keçirilməli (7, 222) və istiqamətdə zəruri addımlar atılmalıdır. BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin Statutunun 36-cı maddəsində vurğulanır ki, Məhkəmənin yurisdiksiyasına tərəflərin ona təqdim etdiyi bütün işlər və BMT Nizamnaməsində və ya qüvvədə olan müqavilə və konvensiyalarda xüsusi olaraq göstərilmiş bütün məsələlər daxildir. Eyni zamanda həmin maddənin 2-ci bəndində Məhkəmənin yurisdiksiyasına aşağıdakı məsələlərlə bağlı bütün mübahisələr də aiddir: beynəlxalq müqavilələrin təfsiri; beynəlxalq hüququn istənilən məsələsi; beynəlxalq öhdəliyin pozulması sayılan hər hansı faktın mövcudluğu; beynəlxalq öhdəliyin pozulmasına görə həyata keçirilməli olan reparasiyanın xarakteri və həcmi.

Deməli, Azərbaycan Ermənistanı BMT Nizamnaməsində təsbit olunan beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini, 1949-cu il Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə Konvensiyalarının, 1948-ci il Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında BMT Konvensiyasının və d. sazişlərin müddəalarında nəzərdə tutulan öhdəliklərini kobud şəkildə pozduğuna görə Beynəlxalq Məhkəməyə verə bilər. Beynəlxalq Məhkəmə 1986-cı ildə *Nikaraqua ABŞ-a qarşı*, 2005-ci ildə *Konqo Demokratik Respublikası işi* üzrə qərarlarında dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyətə cəlb olunmasının mümkünlüyünə dair beynəlxalq hüquqa əsaslanan məqamlara aydınlıq gətirmişdir. Məsələn, Məhkəmə 2005-ci il tarixli *Konqo Demokratik Respublikası işi* üzrə Qərarında Konqo və Uqanda arasında baş vermiş münaqişəyə münasibətdə yurisdiksiyaya malik olmasını o faktlarla əsaslandır-

mışdır ki, tərəflərin silahlı təcavüz, digər tərəfin təbii ehtiyatlarının qeyri-qanuni istifadəsi, insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması ilə bağlı qarşılıqlı ittihamları beynəlxalq hüquqi məsələdir və buna görə də Beynəlxalq Məhkəmə mübahisəni öz icraatına qəbul etmişdir. Onu da qeyd edək ki, 2021-ci ilin sentyabr ayının 16-da Ermənistan Azərbaycanı İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında BMT Konvensiyasının müddəalarını guya pozduğuna görə BMT Beynəlxalq Məhkəməsinə verib və Azərbaycan tərəfi də həmin ayın 25-də Məhkəmənin yurisdiksiyasını *post hoc* qaydada tanıyaraq prosesə qoşulub. Məhkəmə qarşılıqlı iddialara baxaraq hər iki dövlətə münasibətdə müvəqqəti tədbirlərin görülməsinə dair qərar qəbul edib.

Beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsində və beynəlxalq məhkəmə praktikasında beynəlxalq cinayətlərə görə dövlətlərin beynəlxalq hüquqi məsuliyyəti, fiziki şəxslərin isə beynəlxalq cinayət məsuliyyəti ümumqəbul edilən prinsip kimi tanınır və bunun əsasında *qarşılıqlı subsidiyarlıq və ya yarımlaşma* əlaqəsi durur. Əlamətdar haldır ki, beynəlxalq cinayət hüququnun müəyyənləşdirdiyi və törədilməsində təqsiri olan şəxsləri cəzalandırmağa çalışdığı cinayətlərin əksəriyyətini beynəlxalq hüquq da dövlətlər tərəfindən törədilən son dərəcə ciddi pozuntular kimi nəzərdən keçirir: bunlar dövlətlərin beynəlxalq cinayətləri olub, cinayətkarlar hansı dövlətin adından hərəkət etmişlərsə, həmin dövlət üçün daha ağır məsuliyyət doğurur. Burada söhbət təkcə soyqırımdan, insanlıq əleyhinə cinayətlərdən, işgəncələrdən, terrorizmdən deyil, həm də müharibə cinayətlərindən gedir. Deməli, bu cinayətlərdən biri şəxs qismində hərəkət edən fərd tərəfindən törədildikdə ikiqat məsuliyyət törənə bilər: həmin şəxsin beynəlxalq cinayət hüququnun qüvvəsi altına düşən cinayət məsuliyyəti, bir də dövlətin beynəlxalq hüquq müvafiq normaları ilə tənzimlənən məsuliyyəti (8, 35-36).

Bu isə bizə belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikası Ermənistanın təcavüzü nəticəsində işğal faktından doğan nəticələrlə bağlı, xüsusən onun təbii resurslarının talanmasına görə dəymiş maddi və mənəvi zərərin ödənilməsinə Beynəlxalq Məhkəmədə iddialandıra və tələb edə bilər.

Yuxarıda vurğulandığı kimi Ermənistanın təcavüzkar siyasəti bu siyasəti həyata keçirən erməni canilərinin də cinayət məsuliyyətini labüd edir. *Sual oluna bilər*: Xocalı soyqırımını və d. beynəlxalq cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinən cinayətkarların: yəni təşkilatçıların, təhrikçilərin, icraçıların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılması üçün beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi əsaslar varmı? Təbii ki, var və bunlar aşağıdakılardır: 1) Hal-hazırda 152 dövlətin müqavilə hüquq qaydasında qoşulduğu 1948-ci il Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya; 2) Beynəlxalq cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə

cəlbətmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında 1968-ci il Konvensiyası. Bu Konvensiya beynəlxalq hüquqda belə bir prinsipi bərqərar etmişdir ki, soyqırım və d. beynəlxalq cinayətlər barəsində müddətin keçməsi məfhumu yoxdur və bu prinsip hər yerdə tətbiq edilməlidir, beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslər məsuliyyətə cəlb edilib cəzalandırılmalıdır; 3) Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının Nizamnamələri və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu və habelə bu məhkəmələrin beynəlxalq cinayətlər üzrə qərarları əsasında formalaşan presedent hüququ. Məsələn, soyqırım cinayəti üzrə ilk məhkəmə qərarı 1997-ci ildə Ruand tribunali tərəfindən *Jan Pol Akayesu* işində qəbul edilib. Tribunalın bu qərarı iki aspektdə həm beynəlxalq hüquq, həm də milli məhkəmələr üçün olduqca əhəmiyyətlidir: *birincisi*, Tribunal öz qərarında belə bir mühüm məsələyə aydınlıq gətirmişdir ki, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupa mənsub olan bir şəxsin soyqırım niyyəti ilə öldürülməsinin özü də soyqırımdır; *ikincisi*, Tribunal bir qədər də irəli gedərək qeyd etmişdir ki, soyqırım cinayətinin hədəf qruplarından hər hansı birinə mənsub olan qadınların və qızların soyqırım niyyəti ilə zorlanması da soyqırım kimi qiymətləndirilməlidir. Sonralar bu yanaşma Yuqoslaviya tribunalının Kristiç və digərlərinin işi üzrə məlum qərarlarında da təsbit olunmuşdur, baxmayaraq ki, bu cinayət tərkibi 1948-ci il Soyqırım Konvensiyasında nəzərdə tutulmayıb. Məhz bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan məhkəmələri və hüquq-mühafizə orqanları soyqırım faktlarını araşdırarkən bu meyarları da diqqətdən kənar qoymamalıdır; 4) AR-in Cinayət Məcəlləsi; 5) Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriyə şamil olunması haqqında 12 may 2006-cı il tarixli Konstitusiyaya Qanunu.

Ermənilər tərəfindən Azərbaycan ərazisində beynəlxalq cinayət törətmiş təqsirli şəxsləri (məsələn, Sarkisyanı, Koçaryanı, Ter-Petrosyanı, Ohanyanı, Zori Balayanı və b.) milli cinayət yurisdiksiyası əsasında Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmələri; cinayət qanununun ərazidənkənarlıq yurisdiksiyası aspektində xarici ölkələrin hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmələri, beynəlxalq yurisdiksiya aspektində isə Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunali modelində yaradılan *ad hoc* məhkəmələr, habelə hal-hazırda permanent əsasda fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi. Qeyd edək ki, AR indinin özüne kimi Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutuna qoşulmamışdır. Lakin Azərbaycan Roma Statutunun 12-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsaslanmaqla müvafiq cinayət barəsində Məhkəmənin yurisdiksiyasının həyata keçirilməsini tanıya bilər. Bir halda ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü hələ də davam etməkdədir (uzanan cinayətlər aspektində).

Hesab edirik ki, müasir reallıqlar nəzərə alınmaqla, Xocalı soyqırımına və digər beynəlxalq cinayətlərə görə təqsirli şəxslərin mühakiməsi Azər-

baycanın öz məhkəmələrinin və hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətinə aiddir və bu prioritet vəzifə AR CM-in 11.1-ci maddəsindən doğur: belə ki, AR ərazisində cinayət törətmiş şəxs bu Məcəllə əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir (1, 33-32). Bu prosesin aktivləşməsi üçün AR-in məhkəmə, hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanları bütün mümkün imkanlardan istifadə etməli, təqsirli şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilib cəzalandırılması üçün İnterpol, Avropol və xarici dövlətlərin səlahiyyətli orqanları ilə əməkdaşlığı sürətləndirməlidir.

Beynəlxalq cinayətlərə görə Azərbaycanın səlahiyyətli cinayət ədliyyə orqanlarının “*vahid hüquqi konsepsiya*” əsasında fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün mövcud cinayət və cinayət prosessual qanunvericilikdə köklü hüquqi islahatların həyata keçirilməsinə zərurət vardır. Bu zəruri məsələlərdən biri qanunvericilikdə xarici dövlətin vəzifəli şəxslərinə şamil olunan şəxsi immunitet (*ratione persone*) və funksional immunitetin (*ratione materiae*) hüquqi imkan sərhədlərinin dəqiq müəyyən edilməsidir. Belə ki, beynəlxalq cinayətlərin törədilməsi – *ultra vires* – dövlətin funksiyalarının hüdudlarından kənara çıxan qanunsuz hərəkət və ya akt olduğu üçün, bu cinayətləri törətmiş şəxslərə immunitet şamil oluna bilməz. Buna görə də qanunvericiliyə, xüsusən soyqırım və digər beynəlxalq cinayətləri törətmiş xarici dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinin immunitetini istisna edən beynəlxalq hüquq normalarının daxil edilməsini zəruri hesab edirik. Bunun üçün AR-in qanunverici orqanı BCM-in Statutunun 27-ci maddəsinə əsaslanıla bilər. Həmin maddədə vurğulanır ki, milli və ya beynəlxalq hüquqa əsasən, şəxsin vəzifə səlahiyyətləri ilə bağlı immunitətlər və xüsusi prosessual normalar məhkəmənin bu cür şəxslər barəsində yurisdiksiyasının həyata keçirilməsinə maneə yarada bilməz. Bu prinsiplial müəyyənlik hüquqi praktikada da özünün təsbitini tapıb. YBCT Apellyasiya kamerası *Blaskiç işində* qeyd etmişdi ki, funksional immunitet soyqırım, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər kimi beynəlxalq cinayətlərə münasibətdə qüvvədə deyil. Bu istisna beynəlxalq cinayət hüququnun beynəlxalq cinayətləri qadağan edən normalarından, xüsusən adət normalarından yaranır və həmin normalara əsasən, belə cinayətləri törədən təqsirli şəxslər milli və ya beynəlxalq yurisdiksiyadan immunitətə istinad edə bilməzlər, hətta bu cinayətləri onlar rəsmi şəxs statusunda törətsələr belə (12).

İkincisi, AR-in CM-in 12.3-cü maddəsində universal cinayət yurisdiksiyasının təsir sferasına düşən cinayətlərin siyahısına – *soyqırım cinayəti* daxil edilməlidir; *üçüncüsü*, AR-in qüvvədə olan CPM-in “*cinayət işlərinin dərhal başlanılması*”na həsr olunmuş 209-cu maddəsində nəzərdə tutulan səbəblər və əsaslar sırasına *beynəlxalq cinayətlər* törədildikdə sözü əlavə edilməlidir və belə mütərəqqi əlavələrin edilməsi qanunvericinin prioritetlərindən biri olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. – Bakı: Diqesta, - 2016.
2. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. – Bakı: GİSO Enterprise KRİNB, - 2005
3. Gizli Dünya Devleti (Dünyayı kimlər yönetiyor). Almancadan tercüme. – İstanbul, - 1996
4. Həmidov V.V. Azərbaycanda mövcud siyasi-coğrafi problemlər və onların həlli yolları. – Bakı: Nurlan, - 2009
5. Kissincer H. Dünya nizamı. – Bakı: Qanun, - 2019
6. Məmmədli A. Gəlmələr. Ermənilərin gerçək tarixi. - Bakı, - 2008
7. Məcidli S.T. Ermənistanın hərbi təcavüzü və Azərbaycanın əks-hücum əməliyyatları (beynəlxalq hüquqi məsələləri). - Bakı: Elm və təhsil, - 2021
8. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Monoqrafiya. – Bakı: NAT Co MMC, - 2012
9. Действующее международное право. В 3-х томах. Том 2. – Москва: Московский независимый институт международного права. - 1999
10. Действующее международное право. В 3-х томах. Том 1. – Москва: Московский независимый институт международного права, - 1999.
11. Prosecutor v. Kambanda (Case No. ICTR-97-23-S), Judgment and Sentence, 4 September 1998
12. Prosecutor v. Tihomir Blaskic: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acdec/en/71029JT3.html>

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА АГРЕССИИ АРМЕНИИ ПРОТИВ АЗЕРБАЙДЖАНА В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Р.К.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются исторические, политические и геополитические причины агрессивной политики Армении в отношении Азербайджана, продолжающейся уже почти тридцать лет, и излагается отношение к ней с уровня современного международного права. Начиная с первой половины XIX века западноевропейские страны, Россия и Иран приступили к арменизации исторических территорий Азербайджана. Эта агрессивная политика продолжалась и в XX веке, в результате чего против азербайджанского народа были совершены геноцид и военные преступления. Агрессия Армении против Азербайджана до сих пор не одобрена Советом Безопасности ООН. В статье делается вывод о том, что Армения должна нести международно-правовую ответственность за агрессию. Для этого в международном праве есть достаточные правовые основания.

Ключевые слова: геополитика, международное право, агрессия Армении против Азербайджана, Ходжалинский геноцид, Международный суд ООН, международные уголовные трибуналы *ad hoc*, Статут Международного уголовного суда, Совета Безопасности ООН, агрессивное

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE AGGRESSION OF ARMENIA AGAINST AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW

R.K.MAMMADOV

SUMMARY

The article examines the historical? Political and geopolitical reasons for the aggressive policy of Armenia towards Azerbaijan, which has been going on for almost thirty years, and sets out the attitude towards it at the level of modern international law. Starting from the first half of the 19 th century, Western European countries, Russia and Iran began to armenize the historical territories of Azerbaijan. This polisy of aggression continued in the 20th century, as a result of which genocide and war crimes were committed against the people of Azerbaijan. Armenians aggression against Azerbaijan has not yet been approved by the UN Security Council. The article concludes that Armenia should bear international legal responsibility for aggression. There are sufficient legal grounds for this in international law.

Keywords: geopolitics, International law, Armenian aggression against Azerbaijan, Khojaly genocide, International Court of Justice, *ad hoc* international criminal tribunals, Statute of the International Criminal Court, UN Security Council, aggressive intent, basic principles of international law, immunity from criminal prosecution.